

УДК 329.11:329.21(477.43)«1906/1917»

Р. В. Йолтуховський

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНСЕРВАТИВНО-МОНАРХІЧНИЙ РУХ У ЛЕТИЧІВСЬКОМУ ПОВІТІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1906-1917 рр.

У статті висвітлюється діяльність консервативно-монархічних союзів у Летичівському повіті у 1906-1917 рр. Охарактеризована їхня агітаційно-пропагандистська і організаційна робота, з'ясовано чисельність у зазначений період.

Ключові слова: консервативно-монархічний рух, Летичівський повіт, «Союз русского народа».

Питання виникнення і діяльності осередків політичних організацій на території Летичівського повіту на початку ХХ ст. залишається ще недостатньо вивченим. До таких малодосліджених тем належить також виникнення та функціонування консервативно-монархічних союзів у регіональному розрізі, зокрема на Летичівщині в 1906-1917 рр.

Метою статті є висвітлення проблеми виникнення структур чорносотенних союзів на території Летичівського повіту, їхньої агітаційно-пропагандистської і організаційної роботи, з'ясування кількості та чисельності чорносотенних осередків у 1906-1917 рр.

Історіографія, що стосується зазначеної теми, досить обмежена. Питання висвітлення діяльності консервативно-монархічних партій на території Летичівського повіту і їхній кількості та чисельності у 1906-1917 рр. присвятили свої розвідки сучасні дослідники О.М. Федьков [1] і С.А. Ткач [2].

Джерельною базою для написання статті слугували матеріали архівних установ України: Центрального державного історичного архіву України у м. Києві: фонд 301 (Жандармські заклади Подільської губернії); Державного архіву Хмельницької області: фонд 228 (Канцелярія Подільського губернатора). Для показу агітаційно-пропагандистської та практичної роботи осередків консервативно-монархічних організацій ми використали також публікації у газеті «Подолія».

Під час першої російської революції реакцією на революційні події у країні став консервативно-монархічний рух, який проявився в активізації існуючих та формуванні нових чорносотенних організацій. Так, у звіті за 1906 р. подільський губернатор О.О. Ейлер зазначав, що після розпуску першої Думи (9.VII.1906 р. – Р.І.) по всій губернії почали виникати національно-патріотичні організації у вигляді відділів «Союза русского народа» (далі – СРН) і «Союза русских рабочих» (далі – СРР). Факт виникнення останніх, на думку губернатора, остаточно паралізував будь-яку можливість прояву відкритих революційних рухів [3, арк.225-226].

На території Летичівського повіту консервативно-монархічний рух репрезентували відділи СРН. За повідомленням Летичівського повітового справника, перший осередок союзу виник наприкінці 1906 р., а саме 31 грудня у с. Масівці [4, арк.3-4]. Надалі тенденція до зростання чисельності відділів СРН зберігалась. Про це, зокрема, свідчать повідомлення, які друкувалися на шпальтах газети «Подолія». Так, за її повідомленнями у 1907 р. і на початку 1908 р., відкрилися нові відділи СРН у містечку Михалполі [5, с.3] та селах Дашківцях [6, с.3], Вербці [7, с.3] та Станіславівці [8, с.4] Летичівського повіту.

Про організаційні успіхи чорносотенців свідчать рапорти Летичівського повітового справника, від 24 жовтня 1907 р. та 22 квітня 1908 р. У першому він

повідомляв, що станом на жовтень 1907 р. в повіті існувало 7 відділів СРН, в яких нараховувалось 1024 члени СРН [9, арк.302] (дивись – Таблиця 1).

Таблиця 1

№ п/п	Відділи	Кількість членів
1.	містечко Вовковинці	47
2.	с. Голосків	48
3.	с. Масівці	242
4.	с. Копистин	225
5.	містечко Зіньків	252
6.	с. Пирогівці	90
7.	с. Гармаки	120

У другому рапорті справник подав перелік 23 населених пунктів, в яких були відкриті відділи СРН. Вони функціонували в м. Летичеві, містечках Деражня, Вовковинці, Зіньків, селах Залетичівка, Галузинці, Масівці; Копитинці, Голосків, Суслівці, Вербка-Казенна, Копистин, Чапля, Гармаки, Пирогівка, Сутківці, Вербка-Мурована, Баранівка, Адамівка, Охрімівці, Гатна-Деражня, Малі-Шпичинці, Яськівці [10, арк.119].

Важливими чинниками успішного організаційного становлення та чисельного зростання прихильників СРН було сприяння державних адміністрацій, місцевих органів самоврядування, а також правоохоронних структур. Активну підтримку надавало також духівництво Російської православної церкви. Про останнє, зокрема, йшлося у повідомленні дописувача газети «Подолія» священника І. Пержинського. Повідомляючи про відкриття 16 вересня 1907 р. у містечку Зіньків підвідділу СРН, він зазначав, що в цей день відбувся хресний хід від Михайлівського і Вознесенського причту з портретами царської родини та іконами. Процесія пройшла через усе містечко та зупинилась на так званій «царській горі». Сюди ж прибув хресний хід від Троїцької церкви. За участі великої кількості парафіян і трьох хорів півчих хода зупинилась перед тріумфальною аркою, прикрашеною прапорами та портретами імператорської родини, під якими було подано гасло СРН. Оратори пояснили цілі та мету створення підвідділу союзу, а священники відслужили молебень. Після цього процесія повернулася до містечка а більшість присутніх – до будівлі народного училища для запису в члени підвідділу та обрання посадових осіб [11, с.4]. За подібним сценарієм відбулось відкриття відділів СРН в селах Гармаки [12, с.3] та Галузинці [13, с.2]. Учасник процесії і дописувач Я. Радецький зазначав, що в с. Галузинцях у новоутвореній підвідділ СРН, «ввійшли парафіяни села: дворяни, міщани та селян близько 300 душ... Головою підвідділу одногослосно обрали місцевого селянина Юхима Кашука» [14, с.2].

Під час ведення пропаганди чорносотенні агітатори велику увагу приділяли атрибутам та символіці: хоругвам, прапорам, значкам, стрічкам тощо. Про використання такої атрибутики та її вплив на населення свідчить допис священника М. Маніловського в газету «Подолія». У ньому зазначалося, що троє селян с. Гармаки, які були членами місцевого осередку СРН, придбали в Почаївській лаврі прапор-стяг для свого новоутвореного відділення. На зворотному шляху, а саме 18 серпня (1907 р. – Р.Й.), вони звернулися до священника сусіднього с. Шийнці з проханням урочистого перенесення прапора-стягу до церкви с. Гармаки. На другий день під час богослужіння прапор-стяг перебував у церкві перед царськими вратами. По закінченню служби священником було сказано в промові про цілі та мету СРН, а також зачитано відозву Св. Троїцького Братства з питання про майбутні вибори до Державної думи. Після служби Божої прапор несли навколо церкви під спів «Спаси Господи». О другій годині дня під спів молебню «Божий

Матері» і св. Георгію Побідоносцю хресна хода рушила з храму. Учасники ходи несли портрет царя й державні прапори, а голова відділу СРН запасний унтер-офіцер А. Мельник, що прибув з с. Гармаки ніс прапор-стяг союзу. На підході до с. Гармаки процесію зустрів сільський хресний хід на чолі із місцевим священиком. При зустрічі прапора-стягу учасники хресного ходу опустили на коліна, співаючи священні пісні. На шляху подальшого проходження процесії її зустрічали місцеві селяни з хлібом-сіллю. По завершенню заходу портрет царя занесли до церковнопарафіяльної школи, а прапор-стяг внесли до церкви. На церковному подвір'ї священник виголосив промову, яка закінчилась співом та побажанням багатоліття імператору, Подільським єпископам – Парфенію та Нікону [15, с.3]. Детально описуючи ритуал відкриття осередків СРН, ми хотіли наголосити на важливій ролі, яку надавали чорносотенці монархічним атрибутам, які відігравали агітаційно-пропагандистську роль і сприяли залученню нових прибічників.

З метою покращення добробуту членів консервативно-монархічних організацій керівники цих структур розширювали напрямки своєї діяльності, охоплюючи, крім політичної, ще й економічну сферу. За повідомленням газети «Подолія», у Летичівському повіті членами СРН було відкрито споживчі товариства та кооперативні крамниці в таких населених пунктах: Гармаки [16, с.3], Охримівці [17, с.3], Суслівці [18, с.4], Яськівці [19, с.4]. Ця робота мала важливе значення для зростання добробуту селянства та сприяла піднесенню авторитету серед них союзників.

Контрпропагандистську роботу вели проти СРН їхні політичні опоненти. Це зумовлювалося тим, що чорносотенці створювали проблеми в діяльності соціалістичних і ліберальних партій. За повідомленням поліції, у м. Летичеві у першій половині 1908 р. розповсюджувалась листівка Волинського районного Комітету Українського союзу «Спілка» РСДРП «О Союзе Русского Народа». У ній піддавались критиці програмні положення та практична діяльність СРН, заперечувались їхні постулати, що «російський народ бідний, тому що його експлуатують поляки, євреї, грузини та інші іногородці. І цим самим повторює все те, що говорить уряд і поміщики» [20, арк.29]. При цьому в листівці зазначалося, що СРН «це банда поміщиків, шпигунів та провокаторів, які давно втратили честь і гідність і за гроші готові продати рідного батька» [21, арк.29].

З боку революційних партій були спроби вести боротьбу проти членів СРН та їхніх прихильників за допомогою терору. Так, священник містечка Вовковинець Летичівського повіту П. Дулинський у листі до свого духовного начальства писав, що він веде боротьбу на два фронти: з одного боку проти соціалізму і з другого – проти католицизму. «Соціал-революціонери за те, що заводжу «Союз русского народа» у своїй парафії, – читаємо у листі, – порадували мене надсиланням листа з Одеси, погрожуючи мене убити» [22, с.131].

Діяльність чорносотенних союзів створювала труднощі в роботі соціалістичних партій. Так, наприклад, у листі члена Летичівської організації Української соціал-демократичної спілки РСДРП повідомлялось, що «Союз «істинно-руських людей» встиг так глибоко пустити своє коріння, що плоди його вже з'явилися». Автор листа зазначав, що «там же, де робота загрожує небезпекою, ніхто з нас не працює. Пропаганда йде дуже слабо, майже всі наші діячі – євреї, і населення російське до них ставиться з підозрою; всяка спроба пропагувати серед росіян нам не вдається» [23, с.440].

У роки нового революційного піднесення відбувався спад консервативно-монархічного руху. Він зумовлювався низкою причин. По-перше, розчаруванням населення в їхній ідеології та діяльності. По-друге, увесь чорносотенний рух у Російській імперії переживав внутрішню кризу. Про подібні тенденції, зокрема,

свідчать дані Летичівського повітового справника за 1913 р. (Таблиця 2), з яких ми бачимо, що в повіті продовжували діяти лише сім осередків СРН [24, арк.302].

Таблиця 2

№ п/п	Назва відділів	Місцезнаходження відділів	Дата повідомлення про відкриття
1.	Масівецький	с. Масівці	31 грудня 1906 р.
2.	Капустинський	с. Капустин	23 квітня 1907 р.
3.	Суслівецький	с. Суслівці	13 листопада 1907 р.
4.	Копитинецький	с. Копитинці	13 листопада 1907 р.
5.	Вербецький	с. Казенна-Вербка	15 грудня 1907 р.
6.	Яськівський	с. Яськівці	12 січня 1909 р.
7.	Зінківський	містечко Зінків	16 вересня 1907 р.

Вступ Російської імперії в Першу світову війну викликав певне патріотичне піднесення в країні, яке породило в очільників чорносотенних організацій сподівання на подолання розбіжностей у консервативно-монархічному русі. Однак, аналізуючи наявні архівні матеріали, ми можемо констатувати, що подальша діяльність СРН на території Летичівського повіту занепадає. Зокрема, про це свідчать рапорти Летичівського повітового справника за грудень 1915 р. [25, арк.48] та червень 1916 р., [26, арк.73] в яких він, інформуючи Подільського губернатора про суспільно-політичну ситуацію в повіті, зазначає, що «серед союзників російського народу ніяких виступів не спостерігається, також не спостерігалось розповсюдження листків Почаївської лаври» [27, арк.48,73].

Отже, консервативно-монархічний рух, який виник на початку ХХ ст., був невід'ємною частиною соціальних і суспільно-політичних процесів, які відбувалися в Російській імперії. Чорносотенні організації виникли у Летичівському повіті в період спаду революційного руху в 1906-1907 рр. Їхнє кількісне та чисельне зростання було досягнуто завдяки підтримці органів державної влади та Російської православної церкви. Надалі, в ході нового революційного піднесення, консервативно-монархічні організації втратили свій вплив. Під час Першої світової війни чорносотенний рух у Летичівському повіті остаточно занепадає.

Список використаних джерел:

1. Федьков О.М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України) : монографія / О.М. Федьков. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. – 248 с.;
2. Федьков О.М. Чорносотенці і чутки на Поділлі (з історії суспільно-політичного життя та ментальності на поч. ХХ ст. / О.М. Федьков, О.М. Казмірчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т.6. (8). – С. 435-450.
3. Ткач С. Політичні партії та організації в суспільному житті Подільської губернії на початку ХХ ст. : дис. ...канд. іст. наук / С. Ткач. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 321 с.
4. Держархів Хмельницької області, ф.228, оп.1, спр.7241, 236 арк.
5. Держархів Хмельницької області, ф.228, оп.1, спр.8277, 438 арк.
6. Местная хроника // Подолия. – 1907. – 16 мая (№103). – С. 3.
7. Местная хроника // Подолия. – 1907. – 29 мая. (№119). – С. 3.
8. Местная хроника // Подолия. – 1907. – 21 июня. (№137). – С. 3.
9. Местная хроника // Подолия. – 1908. – 16 января. (№7). – С.4.
10. Держархів Хмельницької області, ф.228, оп.1, спр.7686, 389 арк.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф.301, оп.2, спр.222, 554 арк.

11. Пержинский И. Корреспонденции / И. Пержинский // Подолия. – 1907. – 19 сентября. – №207. – С. 4.
12. Пержинский О. Корреспонденции / О. Пержинский // Подолия. – 1907. – 4 февраля. – №28. – С. 3.
13. Радецкий Я. Открытие подотдела «Союза русского народа» в с. Галузинцах, Летичевского уезда / Я. Радецкий // Подолия. – 1907. – 14 декабря. – №276. – С. 2.
14. Радецкий Я. Открытие подотдела «Союза русского народа» в с. Галузинцах, Летичевского уезда / Я. Радецкий // Подолия. – 1907. – 14 декабря. – №276. – С. 2.
15. Маниловский М. Перенесение стяга-знамени подотдела Союза русского народа из церкви с. Шигинец в церковь с. Гармаки / М. Маниловский // Подолия. – 1907. – 12 сентября. – №202. – С. 3.
16. Местная хроника // Подолия. – 1907. – №33. – 10 февраля. – С. 3.
17. Местная хроника // Подолия. – 1908. – №4. – 9 января. – С. 3.
18. Местная хроника // Подолия. – 1908. – №67. – 6 июня. – С. 4.
19. Местная хроника // Подолия. – 1909. – №2. – 4 января. – С. 4.
20. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф.301, оп.2, спр.226, 47 арк.
21. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф.301, оп.2, спр.226, 47 арк.
22. Федьков О.М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України) : монографія / О.М. Федьков. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. – 248 с.
23. Федьков О.М. Чорносотенці і чутки на Поділлі (з історії суспільно – політичного життя та ментальності на поч. ХХ ст. / О.М. Федьков, О.М. Казмірчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 6 (8). – С. 435-450.
24. Держархів Хмельницької області, ф.228, оп.1, спр.8277, 438 арк.
25. Держархів Хмельницької області, ф.228, оп.2, спр. 215, 224 арк.
26. Держархів Хмельницької області, ф.228, оп.2, спр.215, 224 арк.
27. Держархів Хмельницької області, ф.228, оп.2, спр.215, 224 арк.

The article covers the activities of conservative-monarchical unions in Letychiv district in 1906-1917. It characterizes their propaganda and organizing work, and determines their number in the specified period.

Key words: conservative-monarchical movement, Letychiv district, «Union of the Russian people».

Отримано: 13.12.2017